

A titok és kutatásának történetisége

Révész Béla – SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék

„Hogy mi a titok, az titok” – állítja a legtömörebb fogalommeghatározás, egyben a titok vizsgálatának lehetetlenségét is sejtetve. Eszerint a titok az által titok, hogy megismerhetetlen, hiszen a megismerés éppen a titok további létezését zárja ki. A hétköznapi megközelítés számára viszont egyszerűbbnek tűnik a helyzet. Az egyének, a különféle társadalmi csoportok életüknek, gondolkodásuknak sok vonatkozását valamilyen okból nem kívánják más, más közösségek, a nyilvánosság tudomására hozni. Az okok összetettek, a jelzős szerkezetek viszont jól érzékeltetik ezek sorféleségét: magántitok, államtitok, üzleti, gyónási, szolgálati, orvosi, családi titok és így tovább. A titok komplex társadalmi meghatározottsága, szövevényes jellege miatt nem is vizsgálható egyetlen szempontból. Ennek megfelelően a tudományrendszertanban a titok témakörének művelődéstörténeti, irodalmi, nyelvi, politikai, kriminalisztikai, (szociál)pszichológiai, jogi, vallási és más diszciplinaritásokról ad képet a kutatás. Napjainkban pedig a posztmodernitás titkait vizsgáló tanulmányok a digitális identitás titkos jeleiről értekeznek.

A titok-jelenség ontológiai értelemben nem csak a titokra vonatkozó tudás hiányát, de annak a tudását is feltételezi, hogy létezzen az a megértő pozíció is, amely bizonyosan birtokában van annak, ami lényegénél fogva rejtve van. A titokra vonatkozó tudás, a beavatottság értelemtartalmánál fogva éppen a megőrzést szolgálja. A titok megóvása, a titoktartás a titok *conditio sine qua non*-ja. Mindez érthetővé teszi, hogy ebből a szempontból a titokentitás mindig konkrét, mindenkor szituatív, azaz egyedi társadalmi-kulturális helyzetekhez kapcsolódik. Ez pedig feltételezi azokat, akik elrejtettséggént szembesülnek vele és azokat is, akik beavatottként a jelentésekben birtokolják azt. Másként fogalmazva a titok általános értelemtartalma csak konkrét jelentésként mutatkozik meg. Az állítás megfordításából viszont az következne, hogy a titok a maga általánosságában nem létezik. Ennek a tudományelméleti konzekvenciája pedig éppen az lenne, hogy ha nem létezik általánosításokra alkalmas kutatási objektum, akkor hiányzik a diszciplína, jelesül a „titoktan” önállóságát felmutató legfontosabb kritérium is.

Tudománytörténetileg mégis az tapasztalható, hogy a konkrét titok-alakzatok kutatásának valóban léteznek olyan közös elemei, amelyek vizsgálata a titok-jelenségek, a rejtett ismeretek, az elzárt információk speciális hasonlóságaival, vagy éppen ezek azonosságaival foglalkozik. Mindezek alapvetően ismeretelméleti problémák, hiszen minden megismerés végső célja az ismeretlennel, a titkos jelenségeknek a feltárása. Ez a felvilágosodás korától a gondolkodás minden szintjén vezérelvvé vált. Descartes megfogalmazásában „a megértés nem más, mint a dolgokba és a világba elzárt értelem hozzáférhető jelentésekké való átfordítása.” Így érthető, hogy a titkolózás ellenpólusán az egyéni és kollektív szinten is a titoktalanításra motiváló kíváncsiság jelenik meg. A tiltás hátterében meghúzódó „titok” és a benne rejtőző információ feltárása ugyanis a titokszerzőt olyan többlet-tudáshoz juttathatja, amelynek birtokában képessé válik egzisztenciája megváltoztatására. Kevésbé tudatos motívumai a titokszerzésnek az attribúciós, azaz az oktulajdonító ítéletek, amelyek jelentős mértékben növelik a hétköznapi tudáskészlet magyarázó, értelmező potenciálját. Mindennapjainkban is tapasztalható kínzó érzést okoz, ha

nem tudunk a „miért?” kérdésre válaszolni. A megmagyarázhatatlanság, az érthetlenség kognitív bizonytalansága ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Az attribúcióval foglalkozó kiterjedt szakirodalom egyöntetű megállapítása, mely egyébként tökéletesen egyezik a mindennapi ész alapján levonható következtetéssel is, hogy a „miért” kérdést akkor tesszük föl, ha valamiképp megszakad a mindennapokra jellemző folytonosság, rutinszerűség, megszokottság, ugyanis az új helyzet titkokat rejt. A valóság oksági viszonyai azonban többnyire bonyolultabbak, mint ahogyan elsőre észleljük ezeket. Oktulajdonításaink ezért gyakran önkényesek. Megegyezhetnek ugyan a valóságos ok-okozati viszonyokkal, de ez az egybeesés nem szükségszerű, ráadásul a látni vélt okok korántsem mindig a leglényegesebb összefüggéseket képezik le, sőt, akár az okozati viszonyoktól teljesen függetlenedhetnek is. Gondolkodásunk ugyanis takarékos és jóhiszemű. A titokfejtés ezen anomáliái nyitnak utat az álhírek, rémhírek, újabban a fakenews-ok könnyű elfogadásának, terjedésüknek és bővített újratermelésüknek is.

A titok-jelenség kutatása nem csupán elméleti, hanem gyakorlati relevanciával is bír. Minél általánosabb érdekekre vonatkoznak a közösségi viszonyokat érintő titkok, annál szervezettebb, intézményesebb, jogi normákkal is biztosított védelemben részesülnek. Ebből a szempontból különösen fontos a titkosszolgálatok működésének a megismerése. Az információszerzés, illetve ennek elhárítása ugyanis olyan területek, amelyek vizsgálata nem csak politikai, de politikatudományi szempontból is nélkülözhetetlen. Az információhiány és a titkolózás ugyanis misztikus homályt teremt a téma körül, a kutatások viszont lehetőséget biztosíthatnak a társadalom és a hatalom struktúráinak jobb megismeréséhez, ami hozzájárulhat a közbizalom megszilárdításához is.